

מדוע לא נכתבו 'אורות החברה'?

בגיליון הקודם של 'צהר', שהוקדש בעיקרו למדיניות כלכלית וחברתית על פי התורה, הציג הרב דוב ברקוביץ את השאלה המעיקה: מדוע אין לציונות הדתית משנה סדורה בתחום החברתי, כשם שיש לה בתחום הביטחוני, למשל? השאלה אינה מתייחסת אל המנהיגות הפוליטית, אלא אל גדולי הוגי הדעות של הציונות הדתית, ובראשם הרב קוק זצ"ל: מדוע מצאנו משנה סדורה בשורה רחבה של נושאים, אולם תחום זה, שכה הסעיר את הדעות ואת הלבבות, כמעט נעדר ממשנתו, וודאי לא נערך מעולם כמשנה סדורה? תשובתו של הרב ברקוביץ לשאלה זו נעוצה בפער הגדול שבין החזון של 'הטוב הכללי' לבין המימוש שלו בחיים החברתיים העכשוויים עם כל סיבוכיהם וקלקוליהם. לדעת הרב קוק, גיבוש של משנה חברתית סדורה יגמד את הרעיונות, ינמיך את רף השאיפות, ויפגע בעיקר, שהוא - תודעתו המוסרית של האדם עצמו. אצל הרב אליעזר ברקוביץ, לעומת זאת, דווקא ההתמודדות עם פער זה - בין הנשאף והרצוי לבין העכשווי והמצוי - הוא הוא עצם הנושא שעמו נדרשים אנו להתמודד כאן ועכשיו. בדברים אלו אני מבקש להעמיק בשיטתו של מרן הרב זצ"ל, ולראות מתוך דברים שכתב בעצמו את ההסבר לכך שלא כתב גם את 'אורות החברה'.

א. השאלה המרכזית - רוחנית

את ביקורתו העקרונית על התנועות שהניחו את השאלה החברתית במרכז סדר היום שלהן - ובמיוחד אלה שראו בתיקון החברתי את פסגת השאיפות של תיקון העולם - מבטא הרב זצ"ל בצורה מפורשת בקובץ 'נאדר בקודשי' (ראשית דברים, סעי' נ'):¹

הננו נזרעים זרע אדמי וזרע בהמה. כל הנטיות... שאינן עוברות את הגבול של חיי החברה ושל חיי היחיד **החומריים** ומושגי המוסר המקושרים רק בתוכן ההווה **הזמני** - הן עומדות רק בגבול **הנפש הבהמית** של האדם; ואין... תוכן העצמי של **האדם**, מתגלה, כי אם על ידי צלם א-להים שבו, האצור **בנקודה התוכית של יראת ד'...**

ונקודה פנימית זו היא שתרום את כל תחומי החיים. וממשיך הרב:

כל מקום שאין האור של הנקודה התוכית הזאת מגיע שמה, כל מקום שאין הקריאה בשם ד' באמת ובצדקה נשמעת - אין שם חיים פנימיים, **חיי אדם**, באמת, כי אם **חיי בהמה** שוררים שמה. **כל התיקונים היותר טובים שאפשר לתקן בחיי החברה - אפילו על פי התכונה היותר מלאה שוויון ויושר - לא יוכלו להביא את האדם להצלחתו.**

הרב מכיר בכך שלא תיתכן שום התעלות רוחנית מתוך מצב של קלקולים חברתיים. ועם זאת הוא מדגיש כי אין לראות בתיקון החברתי את פסגת השאיפות. ולהיפך, העמדת פסגת השאיפות בתיקון הכלכלי-חברתי מגמדת את רוח האדם ומקטינה את שיעור קומתו הרוחני.

1. מאמרי הראייה ח"ב עמ' 402. ומקור הדברים בשמונה קבצים ח, קצח.

מתוך כך מסביר הרב זצ"ל את הנקודה המהותית ביותר שהביאה אותו להימנע מעיסוק בשאלות החברתיות בדורו, שהיא, העמדת שאלת הרכוש כשאלה המרכזית ביותר של החיים החברתיים. גישה מטריאליסטית-חומרנית זו - אין לה מקום בחיים שערכים הרבה יותר משמעותיים ממלאים אותם.² לאור זאת הוא כותב בעין איה למסכת שביעית (סי' יד):

זכירת השמיטה - מצד ההכרה כי יש תכלית נשגבה וקניינים יותר נשגבים ויקרים לאדם מקנייני הרכוש, שהם קנייני החכמה והצדק, שכדי לקנותם צריך שייכנעו לפניהם גם כן קנייני הרכוש...

במקומות רבים נוספים, מבקר הרב זצ"ל את הסוציאליזם המטריאליסטי על כך שהוא מעמיד את השאלות הכלכליות במקום מרכזי, ומתעלם מן השאלות הרוחניות העומדות בבסיסן.³ ובסיכום תמציתי כותב הרב באורות הקודש (א, ח; שמונה קבצים א, תקצז):

החיים החברתיים עם כל מילויי תיקוניהם, החופש השכלי וההרגשי עם כל הרחבתם, אומץ הרוח וגבורת הבשר עם כל חוסנם ויופיים - כל אלה יחדיו **יחוברו למשאלות הנצח**, שרק הן בהיפתרם יעמדו לעולם בשעת דחקו.⁴

על כן כותב הרב במאמר 'טללי אורות' (פרק ה - מאמרי הראייה עמ' 22) שיש לחתור למצב כזה,

שיפתור את כל שאלות הרוח של היחידים ושל העמים בפיתרון **סוציאלי רוחני**, בסגנון שלם ומרהיב, המשתרע במרחב של האחדות הא-להית, כשם שישנם צופים למרחוק לפתור במובן זה של הסוציאליזם את שאלת **החומר** של האנושיות.

ב. הדגל החברתי והדגל ההתיישבותי

לאור זאת, יש מקום להתייחס לדילמה העומדת זה שלושים שנה על סדר יומה של הציונות הדתית (ואשר עלתה לדיון גם בכנס הקיץ האחרון של 'צהר'): מהו היחס בין שני תחומי העשייה שלה, ההתיישבות ביש"ע והמפעלים החברתיים? נראה שניתן לענות על שאלה זו מתוך דברי הרב באורות הקודש (ב, תקסא; שמונה קבצים ז, סז):

כשאנו נשאלים על **החיים החברתיים: מה היא מגמתם?** - אין לנו תשובה מאותם החיים עצמם כי אם זקוקים אנו לבוא לשאיפה של עולם גדול ונשגב מהם... ובוזה כבר אנו באים בהסכמה **שאי אפשר כלל שתהיה כל השאיפה האנושית שקועה רק באותן החיים החברתיים לבדם**. ולא עוד, אלא שהדבר מוכרח הוא שאם יחדלו החיים החברתיים מיניקת לשדם מאותם החיים העליונים שהם למעלה מהם ושהם עושים את הווייתם להווייה מטרתית - יפחת מאד הערך החיוני שלהם עצמם, וממילא יתגלו בקרבם מגרעות גדולות עד שיהיו יורדים גם בערכם.

2. עיי אורות הקודש ב, תקסב (שמונה קבצים ז, סח): "זאת היא המגמה היסודית של נשמת ישראל, **לחיות חיים א-להיים במובן החברתי**..." ועיי שמונה קבצים א, שנט.

3. וכן בעין אי"ה ברכות ה, פא.

4. עיי שמונה קבצים ג, רז: "כשמזכיר האדם את עצמו על הקב"ה, הרי הוא צמא לכל דרכי היושר והטוב, והצדק האידיאלי הולך ומתגבר בו... וממילא בחיים החברתיים מתעלה הצדק והמוסר בהדר נעלה". ועיי אורות, זרעונים פרק ח (שמונה קבצים א, קסב); אורות ישראל ה, ג; אורות הקודש ג, קעט (שמונה קבצים א, קצח).

על כן, השאיפה המרכזית בחיים האישיים והציבוריים צריכה להיות הרבה יותר גבוהה: ובשביל כך **תיקון העולם דורש ציפיית ישועה עמוקה**... ותקוותם של ישראל הנצחית לאורו של משיח... היא היא בסיסו של עולם של כל מצביו, גם של העולם החברותי עם כל הסתעפויותיו.

ההתיישבות ביש"ע מבטאת את הציפייה לגאולה ואת המחוייבות לפעול למענה. על כן, צדקה הצינונית הדתית בכך שהניפה את דגל בניין הארץ ושאיפת הגאולה מעל הדגלים האחרים. הדבר בא כאנטיתזה מודעת לנטייה להשתקע בשאלות חומריות שהזמן גרמן כשהן מנותקות מן המגמה הרוחנית הגבוהה אשר לשמה הוקמה מדינת היהודים. כמובן, אין פירושו של דבר שנכון להתעלם מן המצוקות החברתיות הקשות של החברה הישראלית, אלא שהטיפול בהן צריך להיות **לאורו** של חזון גדול זה; ולא במקומו, ואף לא במקביל אליו.

ג. חשיבותן של השאלות הכלכליות

לעומת דברים אלו של הרב, המסבירים מדוע לא עסק בסוגיות הכלכליות-חברתיות, ישנן פסקאות אחרות, שבהן מובעת התביעה לעסוק בנושא. וכך כותב הרב זצ"ל בעין איה למסכת שבת (ה, ה):

...אנו למדים **שהגורם הכלכלי**, על פי צורתו הקצובה מאת מחולל כול ברוך הוא, **הוא גורם היותר עיקרי** לכל המון המאורעות החומריים והרוחניים שבעולות פני ההיסטוריה האנושית, שבה חקק צור עולמים... את התוכנית... לטובה היותר מעולה.

כמו כן, גם אדם הנמצא בספירה רוחנית גבוהה, אל לו לזלזל בחשיבות העיסוק בעניינים של חברה וכלכלה, אלא להיות בבחינת "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה". וכך כותב הרב בשמונה קבצים (א, תקצ):

...**באין בסיס של השקפה חומרית גדולה ועשירה, ההשקפה האצילית מתשטשת**. כל החוצפה והכפירה באה לעולם לתבוע את **עלבון החומר** מבעלי הצורה המפריזים, העושים עוול לחומר בבטלם וברדפם אותו, בין בצדו המעשי בין בצדו העיוני. וכל **המטפלים בחומר ביושר ובצדק**, בין הנותנים חלק הגון **לגוף** ולתביעותיו, **לחברה** ולתביעותיה וצרכיה הארציים, בין המייחדים זמן להסתכלות **מדעית**... בהיות עינם ולבם אל הרוח והנשמה העליונה מכול, הם מביאים את ברכת האושר והשלום בעולם...

הרב מיישם את הדברים בעין איה למסכת ברכות (ט, כב):

...עם ההתאמצות להיות קונה דבקות א-להית ומעמד רוחני נשגב - שבאה על ידי האריכות בתפילה כראוי לה - **לא יקטנו בעינינו צורכי האדם הגשמיים לענין הטובה הכללית של הנדיבות** שצריכה להיות נכנסת בתחום הצרכים הגשמיים של כל עני ונקלה, שאף בהיותו מתהלך במעוף שכלו למעלות רמות א-להיות, ידע שישנם אנשים רבים עטופי רעב וסובלים עוני ומחסור.

יתרה מזאת כותב הרב בעין איה למסכת פאה (סי' ו) על המדרגה הרוחנית הגבוהה ביותר שאליה ראוי לשאוף:

לפרנס אחרים משלו... - גמולו יותן גם כן במעולה שבתענוגים, שהוא דעת ד', עשיית "חסד, משפט וצדקה בארץ"⁵.

ובאורות הקודש (א, קכא; שמונה קבצים א, תרלז) מעלה הרב את חשיבותו של הנושא החברתי-כלכלי בחזונו של הצדיקים העליונים:

חיבה וקישור נמרץ לכל החיים המוחשיים ותביעותיהם הראויות, והתעלות עליונה ברצון ובשכל, בהקפה אדירה, על כל חזיונות החיים, על כל ההליכות המדיניות... **על כל שיטות המוסר והכלכלה**... על כל השבילים, שהאמת, הצדק, החן והגבורה... מתגלים על ידם. זאת היא מגמת הקריאה בשם ד' בכל עת.
ולאור כל זאת נותרנו עם שאלתנו: מדוע, אם כן, לא כתב הרב זצ"ל את 'אורות החברה'?

ד. "הכתוב השלישי"...

את האיזון בין שני הקטבים נותן הרב בשמונה קבצים (ז, סה):
כל הרגשות הטבעיים שהם מביאים לידי פועל המביא לידי שכלול ובנין ותיקון עולם - קדושים הם, ופיתוחם והתאדרותם ושמירתם בטוהר הראוי, הוא אחד התוכנים המעולים שביסוד העולם והעבודה העליונה...
אמנם האור שבהם מועט הוא, ומתוך מיעוטו, המחשכים מצויים בהם, ויש בהם שני חסרונות: האחד - שהם יכולים **להישאר באותה המידה המוצערה** שהם עומדים עליה, ואין זה מטרת ההווה שהיא הולכת ומתעלה... והשני - כיון שהאור מועט, מתדבקים **המגרעות ואורחות ההטעה**, בלבול הרעיונות והפיכת הסדרים, ובאים הרוחות הרעות ומקלקלות את החיים... על כן לא **להרוס** את הרגשות הטבעיים ואת תוצאותיהם הננו נקראים... כי אם **להוסיף** בהם אורה, להוסיף בהם אימוץ, לקושרם אל המגמות היותר עליונות...⁶
כלומר, אין להזניח את התביעה לתיקון החיים החברתיים, אלא שאסור להשאיר אותה במידתה המצומצמת, כשהיא מנותקת מן השאיפות הרוחניות הגבוהות ביותר.
באורות הקודש (ג, שמד-שמה; שמונה קבצים ז, סו) עומד הרב על המתח שבין המצוות החברתיות לבין המצוות הרוחניות:

היחש הערכי של המצוות המוסריות החברתיות, מצוות שבין אדם **לחבירו**, אל המצוות הרוחניות, שהן מצוות שבין אדם **למקום**, מתחלף הוא על פי ההארות השוטפות בביסוס הבנת התורה.

המדע העליון הרציונלי מצד אחד, והרזיות הקדושה מצד השני... באים עד לידי המסקנא האחרונה של ההויה, **שהחברותיות היא רק אחת מחוליותיה**, והרוחניות העליונה, האושר הנצחי, הוא היסוד, המגמה התכליתית. ועל פי זה יהיו **המצוות שבין אדם למקום היסוד העיקרי, שהמוסד החברותי הוא רק סולם לעלות אליו**, ויהיו המצוות שהן עשויות למגמת

5. מקורם של דברי הרב כאן - הוא הרמב"ם במורה נבוכים ג, נד, כשהוא מסביר את הפסוק בירמיה ט, כג: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל - השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד, משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאום ה'". ועל כך כותב הרמב"ם "שאין להתהלל רק בהשגתי ובידיעת דרכי... הם יחסד ומשפט וצדקה". והוסיף ענין אחר צריך מאד, והוא - אמרו, "בארץ" - אשר הוא קוטב התורה... ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת הוא - להגיע אל השגת הא-לוה כפי היכולת... וללכת, אחרי ההשגה ההיא, בדרכים שיתכוון בהם תמיד לעשות יחסד, צדקה ומשפט". הרב זצ"ל מתייחס לדברים אלו של הרמב"ם במאמרי הראייה ח"א עמ' 108-109, וקובע: "שזאת היא באמת תמצית חכמת ישראל בטהרתה על פי התורה, העומדת בפינה זו בניגוד לחכמת יוון". ועיי' פנקס יג ס"ג.

6. ועיי' שמונה קבצים קובץ א ס"א פג, ק"ג, תשצג; קובץ ב ס"א שמו.

התגלות האורה הא-להית - בנשמות, בחיי היחיד והציבור, באומה ובעולם, בטבע ובהויה - בכלל הצינורות היותר עליונים... ועמהן הן מקושרות כל המצוות החברתיות...⁷
אמנם העין המוגבלת באידיאליה, אינה יכולה להציץ יותר הרבה מהתוכן החברתי בפירוט גמור, ומתהוות המצוות החברתיות אצלה ליסוד עיקרי. אך אף על פי שאינה יכולה להציץ את הפירוט האורי של הגניזה הא-להית של אוצר הנצח התלוי באישור המדע העליון, יודעת ומכרת היא את כללותו.

על פי זה מסביר הרב את הבדלי ההדגשות בין התורה שבכתב ודברי חז"ל מחד, לבין הנביאים, מאידך:

על כן ה**נבואה** איחדה את הלהב המקנא נגד עבודה זרה מצד אחד בכל כללותו ונגד ה**פרעות החברתיות** מצד השני בעומק הפירוט. ו"חכם עדיף מנביא", מפני ששאבת החכמה היא מיסוד התורה... היא עסוקה כבר בכל פירוט המצוות הרוחניות לסעיפיהן, ותורת החיים שבין אדם למקום... מסתעפת לנחליה הרבים, ונבנה הבית העליון, **שהיסוד התחתית, הוא המכון החברתי, נעשה לו לבסיס חזק,** וממילא גם הוא מתאדר למאד.⁸

כאן עומד הרב על שתי נקודות מבט. מנקודת המבט הערכית העקרונית - התיקון הרוחני עיקר, והתיקון החברתי טפל לו. ואילו מנקודת המבט המעשית, התיקון החברתי מהווה תשתית הכרחית לתיקון הרוחני; ורק מאחר והתיקון החברתי משרת את התיקון הרוחני, מתרומם גם הוא אל הספירה הרוחנית.

ובתמציתיות מובע רעיון זה במקום אחר באורות הקודש (ב, שעה; שמונה קבצים א, רלה):
 השאיפה להשלמות הא-להית... הוא הכוח הרודה, הדוחף את החיים הרוחניים לתעודתם. בצימאון הנורא לטל של תחיה מאורה העליונה, כלול כל המילוי המעשי והשכלי... **אי אפשר לה לנשמת החיים שתהיה מסתפקת בבקשת סדרים מעשיים, תיקונים באורחות החיים והחברה, ובהטבות מדיניות וקייבוציות.** אמת הדבר, שבזמן שכל אלה הם במצב של קלקלה, מנועה היא מכמה אמצעיים שיוכלו לעזור לה להשלמתה החטיבית, אבל לא זאת היא מנוחתה ומגמת פניה. את האורה הא-להית... את השלמות במילואה היא מבקשת...⁹
 ומתוך כך קובע הרב (אורות הקודש ג, קפ; שמונה קבצים א, תרסח):

כל מחשבה שהיא מפקרת את תיקון העולם וסדרי המדינות ופורחת באוויר רוחני לבדה, ומתפארת בתיקון נשמות והצלחתן, הרי היא מיוסדת בשקר שאין לו רגלים. וכל מחשבה שדבר אין לה עם הרוממות הנצחיות, ומתעסקת רק עם סדרי החיים החומריים ותיקוניהם - אפילו אם יהיו בה תוכנים מוסריים ואורחות צדק ומישרים - סופה להתעכר, מפני קטנותה, ומפני הוזהמא והסירחון שהחיים החומריים לקויים בהם בטבעם, כשהם מנותקים מיסוד

7. וכן באורות הקודש ג, קפ (שמונה קבצים א, תרסח).

8. מכאן תשובה לטענתו המרכזית של הרב יובל שרלו על הצנעתו היחסית של המוסר החברתי בשיח ההלכתי, במאמרו "מבוא לסוגיות הצדק החברתי בהלכה", בתוך 'במעגלי צדק', גיליון מס' 1, ניסן תשס"ד, עמ' 3-6.

9. וכן בינאדר בקודשי (ראשית דבר, סעי' י; בהמשך הפסקה שהובאה לעיל בפרק א): "אמת הדבר כי המכשולים שבדרכי החברה בשעה שהרשעה מושלת בנאותה הם ודאי מכשולים גם כן על דרך של השלמות האמיתית, וההצלחה העצמית של האדם גם כן לוקה היא על ידה; אבל לא בתיקוני החברה יתוקן האדם".

חיים נצחיים ותשוקתם¹⁰.

על כן ברור מדוע קודמים כל ספרי 'אורות' האחרים לחיבור העוסק בהארת הסוגיא החברתית. אולם עדיין לא ברור, מדוע לא נקט גם כאן הרב זצ"ל בדרך של "קמעא קמעא", כפי שעשה ביחס למפעל הציוני - להתייחס לנקודות החיוביות שיש בתנועות החברתיות, עם נטייתן החומרנית הקיצונית, ולחבר אותן אל האידיאלים ואל השאיפות הגבוהות ביותר.

וכך הוא כותב באורות הקודש (ב, תקסא; בסוף הפסקה שהבאנו בפרק ב לעיל):

ומוכרח הדבר שאנשים צופים ימצאו, שכל מעיינם יהיה שקוע באותם המגמות העליונות,

וחזיונם יהיה עולה ומרעיף על גבי החזיונות החברותיות, הנוטלות כל כך מקום כמותי גדול

בעולמנו¹¹.

וכנראה, ראויים הדברים למי שאמרם.

ה. הפיתרון החינוכי

שאלה זו מובילה אותנו לידי מסקנה, שכוונה נוספת היתה לו לרב זצ"ל בכך שלא הציג משנה חברתית מגובשת. ברמה העקרונית, דעתו של הרב זצ"ל היא שתיקונה של החברה אינו נמצא במישור המסגרותי והארגוני אלא ברובד החינוכי, וכך הוא כותב ב'נאדר בקודש' (בהמשך הפסקה שהובאה בפרק הראשון):

10. הרב קושר את התודעה הזאת לתודעת מקומם של הזקנים בחברה ואלו דבריו בהמשך "בייחוד תוכר חולשה של מחשבה קיבוצית כזאת, במה שתשים את מרכזה רק בצעירים, שהחיים החומריים משחקים לפנייהם בכל מהתלותיהם ושגיוניהם, וזקנים לא יוכלו לקחת בה חלק אמיץ... וכך היא המידה היוונית, להביט על הזקנים במבט בוז... ומה לקויה היא מחשבה ציבורית, שאינה יכולה להתפשט יפה על כל חלקיה?...".

יתכן שעצם העמדת הנושא הכלכלי במרכז הופך בהכרח את הזקן לנטל על החברה; בעוד שאם ערכים רוחניים נמצאים במרכז התודעה, הרי שיש לזקנים תפקיד חברתי חיוני גם לאחר שיצאו ממעגל העבודה.

11. ועי' אוה"ק ג, ב. לאור זה יש לעיין בפסקה בשמונה קבצים (ב, קצא), שם כותב הרב: "ישנם תיקוני עולם כאלה,

שאי אפשר להם שיעשו על ידי צדיקים, כי אם על ידי רשעים... אמנם על ידי תשובה מאהבה, והתאמצות גדולה... זוכים שגם צדיקים יוכלו להשתתף באלו התיקונים, שעל פי הסדר הנהוג אינם רגילים לצאת כי אם מידי רשעים...

תיקונים הללו כוללים תיקונים חברתיים, כמו מכשירי עבודת אדמה, מלחמות, שישנן מהן שהן דרושות הרבה לעולם, המצאות מעשיות, וישנם מהם תיקונים רוחניים של כמה חכמות מעשיות ושכליות...". והתמיהה הגדולה

העולה מפסקה זו, היא, מדוע אין הרב מזכיר שם את התיקונים החברתיים של תנועת העבודה. וייתכן שההסבר לכך נמצא באיגרת שכתב הרב ל' דוב מילשטיין (אגרות הראייה ח"א סי' קיג): "על כל לדעתך, לנפולים כאלה צריך

להסביר פנים בזה האופן, להגיד להם כי יסוד מטרותם היא באמת רצוי, אלא שראוי שלא ילכו כסומא בארובה אחרי המנהלים ואחרי הדעות המתקבלות בהמון. כי ידוע הוא שכל דעה חדשה נולדת עם חסרונותיה וסיגיה ועל

כן הם צריכים לפקוח עין לצרף סיגיה, וצירוף של הסיגים יהיה קרוב להם על ידי מה שיהיו משתדלים בכל היכולת שלא להתרחק מהיהדות, כדי שיאיר בנשמתם האור הנצחי אור ה', ואז יהיו הם עומדים על הבסיס הטבעי שלהם

ויהיו שלמים בנשמתם... וידעו בהדרכה פנימית לשום את דרכם וליתן לכל נטייה את מידתה ולא להיות אדוקים באין קץ דווקא לדעות החדשות של הזמן, על כל סיגן ופרשם... והזמן בעצמו יגלה את העיוורון שיראו את הזיוף

של הדעות החדשות בכללותן, ובכל זאת לא יזניחו לגמרי את הצד הטוב שבהן, שהוא החשק של רדיפת הישר והצדק הכללי". ועי' אגרות הראייה ח"א סי' נ, קלח; מאמרי הראייה עמ' 354; עין איה ברכות ג, פא.

לא בתיקוני החברה יתוקן האדם. האדם צריך **תיקון פנימי**, וזה יהיה קנוי לו על ידי נקודת **יראת ד'** בעולם סהרתה, שהיא **תשפיע מאורה על כל היושר החברותי**, שהוא משוער קצת גם כן על פי התכונה הבהמית של האדם, ו"אדם ובהמה תושיע ד"י".
את הרעיון הזה הוא מפתח בעין איה למסכת ברכות (ט, רעא):
דבר ידוע הוא **ששאלת פועלים ועובדים**, היא שאלה שאם תנהג בלא סדרי יושר תהיה מהסיבות היותר חזקות של הירוס השלום האנושי...
והפיתרון לשאלה זו, מהו?

רק בזאת יתוקן זה החלק הרשום של השלום האנושי, על ידי הרבות יראת ה' ודעת א-להים בעולם; אז לא יתנהגו האדונים, שיהיו יראי ה' ומוזהרים על ההליכה בדרכי ה' ומכירים את חובת הצדק בהכרה שלמה פנימית, עם פועליהם ושכיריהם כי אם באהבה וחיבה יתירה. והפועלים מצדם ישיבו אהבה אל אדוניהם, באשר גם הם באמונה יעשו כיד יראת ה' הטובה עליהם, והיא תגן בעד עריצות וגול משפט משני הצדדים¹².
הפיתרון לשאלה הכלכלית-חברתית יבוא אם כן, לא מטיפול ישיר ומגיבוש של מדיניות חברתית אידיאלית, אלא ממקום אחר. ההזדהות הגלויה של כל אדם עם ערכי הטוב והחסד הגנוזים בנשמה הלאומית היא שתביא את המזור לחוליי החברה. וכך כותב הרב באורות ישראל (ה, ג):
בריה העדנים העליונים שלה (=של האומה) ישובו החיים המפלגתיים גם הם להיות מוטבעים באותה הצורה החביבה, שיש בה טוב ונשגב, לא רק הכרח ומלחמת בשר; והצורה הכלכלית גם היא תתרומם על ידי הביטחון המוסרי, אשר יספיק לחזור בכל האומה, בצורה מתוקנת המלאה אמון של אחים; לא רק בביטויים ריקים, כי אם בעצם מעמד הנפש והרצון הקבוע, המרכז את החיים ודרישותיהם.
דווקא ההתמקדות בשאלות הרוחניות היא זו שתאיר את דרכן של השאלות הכלכליות והחברתיות, כפי שכותב הרב בשמונה קבצים (ב, כז):

...השאיפות שהן ממעל לכל העולם כולו, דווקא הן מחיות הן ומאשרות את העולם. **לא רק בשביל הנצח הנצח נדרש, כי אם גם בשביל השעה.** והשעה חשובה היא בשביל שהיא אחת מגילויי הנצח. העולם חשוב הוא, מפני שהוא צורה אחת מהצורות שאין להן סוף, שאור ההויה הא-להית מתגלה על ידן¹³.
הדרך הראויה אינה התמקדות בשאלות החברתיות, אלא בגיבוש התודעה הרוחנית ברמת הכלל והמידות המוסריות ברמת הפרט, ומתוך כך תהיה הקרנה טבעית על היחס לסוגיות החברתיות.

12. הרב מסיים את דבריו בדוגמה מעשית מתוך המשנה (ברכות נד, א) הלומדת מבועי את החובה לשאול את שלום חברו בשם ה': "הנה בועז בא מבית לחם - נשיא ישראל ובעל בעמיו **לא התייחס עם הקוצרים, הפועלים הפשוטים, כאיש רם ונעלה ביחס של שפל ובזוי**, אשר לא יפנה אליו כי אם בגורת מושל, לומר: עצלים ונרפים, הוסיפו לעבוד בחריצות! וזה היה ראוי להימצא אצל עריצי גויים אשר לא ידעו את ה'. אמנם בועז אמר לקוצרים: 'ה' עמכם' - שם ה' הנקרא עליו ודעת דרכיו שהיה חפץ, היא הביאתו לידי המידה המפארה הזאת לומר באהבה לקוצרים: 'ה' עמכם'. והם חיו כל כך באהבה עמו, כל כך מצאו את עצמם מאושרים, עד שאמרו לו: 'ברכך ה'. כי ידעו כי בתוספת ברכות להם שלום וברכה".

13. וכן באורות הקודש ג, קעט (שמונה קבצים א, קצח): "ההסתכלות הרוחנית השלמה, שהיא ההסתכלות הא-להית, היא מחוללת את התיקון החברותי היותר נעלה...".

דרך זו מתחייבת מתוך משנתו החברתית של הרב, כפי שבאה לידי ביטוי במאמרנו 'אורות החברה' ('צהר' יט). לדעתו של הרב, מטרתה של הצדקה היא להקים חברה המושתתת על ערכי החסד הנובעים מתוך אהבת הבריות, ולא לפתור את הליקוי החברתי הקיים בחברה שבה יש עשירים ועניים. על כן, שום תיקון חברתי לא יהיה תיקון ראוי אם לא ייבנה על התשתית של חינוך האדם לערכים אלו: להפנים אותם, לחיות אותם וליישם אותם בחייו הפרטיים והחברתיים. התנהלותה של המדינה תהיה כבר פועל יוצא של הרמה המוסרית הגבוהה שבה יחיו האזרחים כפרטים.

1. מדוע כתבתי את 'אורות החברה'?

התשובה לשאלה ששאלנו על מרן הרב זצ"ל חוזרת כחרב פיפיות להיות קושיא על כותב מילים אלו. אם הרב בעצמו ראה בעיה עקרונית בגיבוש משנה חברתית מסודרת, ולא כתב את 'אורות החברה', כיצד העזתי אני את פני לכתוב את אותו מאמר שפורסם בגיליון הקודם? דומני כי התשובה לכך פשוטה. הרב כתב את דבריו לפני קום המדינה. שאלת המשטר הכלכלי הרצוי היתה בעיקרה שאלה אידיאולוגית אוטופית, ולא שאלה מעשית כיצד לנהל מדינה קיימת. אז, כאשר השאלה לא היתה שאלה של מעשה אלא שאלה של חזון, חלק הרב נמרצות על אלה שפסגת החזון הציוני שלהם לא עברה את שאלת המשטר הכלכלי הרצוי, כשם שחלק על אלה שפסגת שאיפתם הציונית לא עברה את הצורך במקלט בטוח. מטרתו היתה להגביה את רף השאיפות של הציונות אל הגובה הראוי, ולא להשתתף בשיח המשאיר אותה בגובהן הנמוך של השאלות הכלכליות. אולם עתה, משעה שקיומה של מדינת ישראל הוא עובדה, ועלינו לנהל אותה על פי דרכיה של תורה - חדלה השאלה הכלכלית-חברתית להיות שאלה של חזון אלא שאלה של הנהגה מעשית¹⁴. וכשם שנדרש מאתנו לגבש תפיסה מדינית וביטחונית על פי התורה, כך נתבעים אנו לעשות בתחום הכלכלי והחברתי.

על שאיפת-עתיד זו רמוז הרב עצמו בשמונה קבצים (א, פט):

הנשמה הפנימית המחיה את השיטה הסוציאלית כפי צורתה בימינו, היא **המאור של התורה המעשית** במלא טהרתה וצביונה. אלא שהשיטה בעצמה עומדת היא באמצע גידולה, ואיננה יודעת עדיין את יסוד עצמיותה. אמנם **ימים יבואו** ותהי למוסד נאמן, לאומץ התורה המצוה במלוא שגיובם וטהרתם.

14. כפי שהרב זצ"ל עצמו עסק רבות בצדקה וחסד, הן ברמה האישית והן בתפקידיו השונים ברבנות. ראה 'שבחי הראי"ה' עמ' קכ-קכא, קכז, קק, רטז-רכג, רסד, רסט-רע, רעו. ושם, בעמ' רצד, מופיעה ביקורת של הרב זצ"ל על הציבור הדתי שלא נתן את דעתו כראוי על שמירת זכויות העובדים (סוגיא שהיתה מעשית מאד גם בימיו), ואמר שבשל כך שולטות ביישוב תנועות הפועלים החילוניות.